Тенденції української економіки очима керівників підприємств (аналітичний огляд). Інноваційна діяльність підприємств

М.В. Пугачова,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
директор НПІ статистичних технологій
НТК статистичних досліджень

У цьому номері ми розпочинаємо серію публікацій результатів кон'юнктурних обстежень (обстежень ділової активності) підприємств у галузях економіки. Кожний огляд буде присвячений окремій сфері діяльності підприємств, що, з нашого погляду, є найбільш цікавою. До кожної такої публікації як додаток буде надаватись інформація щодо змін кон'юнктури у різних галузях економіки. Перший огляд присвячується одному з найважливіших напрямів діяльності підприємств – інноваційному.

Обстеження ділової активності підприємств та вивчення настроїв споживачів вже давно визнані важливим джерелом статистичної інформації для прийняття управлінських рішень різного рівня (від підприємства до галузі економіки та економіки в цілому). Вони проводяться з кінця 40-х років минулого століття у країнах Європи та Америки та з 1961 року включені Єврокомісією до програми гармонізованих обстежень, що є обов'язковою для всіх країн – членів та кандидатів у члени ЄС. До таких гармонізованих обстежень належать обстеження промислових, будівельних, торговельних (роздрібна торгівля) підприємств та вивчення настроїв споживачів, а з 1997 року – і підприємств сектору послуг. Кон'юнктурні обстеження входять також до сфери інтересів ОЕСР. На думку європейських експертів, дані цих обстежень є важливою додатковою інформацію для поточних статистичних спостережень та квартальних національних рахунків. На їх базі здійснюється аналіз поточних економічних тенденцій та розрахунки короткотермінових прогнозів макроекономічних показників.

Усі країни, що розглядаються як потенційні кандидати у члени ЄС, запроваджують такі обстеження для отримання порівнянної інформації з країнами-членами. Організацією та проведенням обстежень ділової активності в європейських країнах займаються переважно національні статистичні офіси та / або інститути. З початку 90-х років такі обстеження запроваджено на базі статистичних офісів та інститутів усіх країн Балтії, Росії, Казахстану і деяких середньоазійських країн. Актуальність питання проведення всіх гармонізованих обстежень ділової активності для української статистики, що інтегрується до світової, і для нашої країни, яка має намір вступити у майбутньому до Європейського Союзу, доводити не потрібно. Системою Держкомстату України ці обстеження започатковано у 1994 р. як піврічні; з 1997 р. вони проводяться щоквартально на базі НДІ статистики (наразі – НТК статистичних досліджень).

© М.В. Пугачова, 2008

Обстеження ділової активності підприємств відрізняються від більшості статистичних вибіркових обстежень одним важливим аспектом, а саме – природою інформації, що збирається. Більш точно, кон'юнктурні обстеження плануються і проводяться, щоб отримувати судження й оцінки та визначати очікування економічних агентів ринку – керівників підприємств. Хоча ця інформація теоретично достатньо широко визнана важливою для аналізу економічної поведінки, на практиці вона залишається (особливо в тих країнах, що не так давно започаткували проведення обстежень) маловідомою та слабко використовуваною для осіб, які приймають управлінські рішення, оскільки вона не вимірюється кількісно.

Найбільш очевидною перевагою кон'юнктурних обстежень є можливість забезпечувати осіб, які приймають рішення, інформацією зі сфер економічної діяльності, що не охоплені кількісною (офіційною) статистикою. Наприклад, це дані про фактори, що стримують розвиток виробництва на підприємствах; про фактори, що обмежують вкладання інвестицій; про напрями реалізації інноваційної політики підприємств; оцінки виробничих потужностей суб'єктів господарювання, а також загальної економічної ситуації в секторі, в якому вони працюють, тощо.

Питання інноваційного розвитку вже давно потребують прискіпливої уваги з боку не тільки науковців, а й виробничої сфери: за даними обстежень ділової активності, в усіх галузях економіки постійно зростає конкуренція серед підприємств, що виробляють аналогічну продукцію та надають послуги: у промисловості та будівництві кожного кварталу 28–35% респондентів відмічають зростання конкуренції, а в торгівлі вона ще сильніша – її зростання відчувають 57–62% опитаних. Керівники транспортних підприємств також постійно прогнозують зростання конкуренції: таких зареєстровано 30–37%.

Зрозуміло, що саме правильна інноваційна політика підприємств є одним з головних факторів, здатних підвищувати конкурентоспроможність українських товарів та послуг, покращувати конкурентні умови для господарюючих суб'єктів, сприяти виходу українських підприємств на нові ринки.

Розглянемо деякі підсумки за інформацією щодо цього напряму діяльності, отриманою з кон'юнктурних обстежень підприємств п'яти галузей економіки України.

Промисловість

Приблизно 8–11% опитаних промислових підприємств у останні роки вкладали інвестиції з метою підвищення рівня механізації та автоматизації

робіт, 10–13% – для впровадження новітніх технологій, стільки ж – у технології, що забезпечують енерго- та ресурсозбереження. Динаміка цих змін представлена на рис. 1. Як видно з нього, промислові підприємства приділяли значно більше уваги впровадженню новітніх технологій та ресурсозбереженню у 1997–2003 рр., хоча в останні роки ці напрями не стали менш актуальними й важливими для промисловості. Вселяє оптимізм, що спостерігається стійка тенденція до скорочення відсотка підприємств, які взагалі не мали інвестицій: їх питома вага зменшилась із 79% у 1997 р. до 37% у 2007 р.

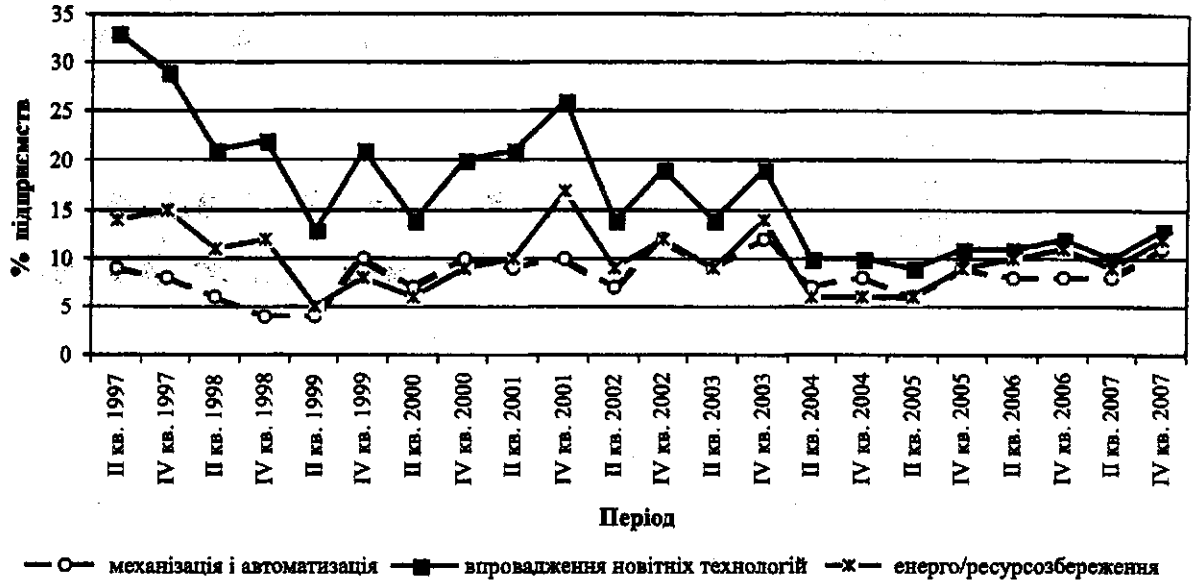

Рис. 1. Динаміка інвестицій за напрямами вкладання з метою впровадження інновацій на промислових підприємствах

На фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) у 2007 році підприємствами витрачалося тільки 6,8% власних коштів, що відповідає рівню двох попередніх років, але нижче за показники 2004 року. Більше за всіх на науково-дослідні роботи витрачають підприємства з виробництва коксу та нафтопродуктів (36,8%), з великим відривом від них ідуть підприємства металургійної промисловості (17%) та з виробництва машин і устаткування (16,8%), а також хімічного виробництва (14,6%), з виробництва транспортного устаткування (13,0%) й електричного та електронного устаткування (10,4%). Підприємства інших видів економічної діяльності суттєво відстають, а деякі, зокрема в галузі вторинної переробки, взагалі не фінансують НДДКР із власних коштів (0%) або майже не фінансують, як у текстильній промисловості (0,2%).

Серед причин, за якими підприємства займаються або хотіли би займатися інноваційною діяльністю, у 2007 р., як і раніше, переважали такі, як прагнення покращити фінансовий стан підприємства (40,5% респондентів), збільшити (утримати) свою частку на ринках збуту (31,9%), краще задовольняти запити споживачів (30,1%), урізноманітнити асортимент продукції (28,7%) (табл. 1). Проте значно збільшилася, порівняно з попередніми роками, частка таких підприємств, які не займаються і не планують інноваційної діяльності (з 17–19% у 2005–2006 рр. до 26,9% у поточному).

Упродовж останніх трьох років промислові підприємства займалися переважно такими видами інноваційної діяльності, як придбанням машин та обладнання (37,5% опитаних) та впровадженням нової продукції (31,4%). Значно менші відсотки респондентів, які займалися впровадженням новітніх технологій (14,3%), навчанням та перепідготовкою персоналу (13,7%), впровадженням систем контролю якості (13,1%), впровадженням інформаційних систем (11,1%). Науково-дослідними та дослідно-конструкторськими роботами займалося тільки 5,8% опитаних (напевно, це ті підприємства, в яких ще з радянських часів залишилися відповідні підрозділи), а замовляли такі роботи в інших організаціях тільки 2,6% респондентів і ще 5,6% – купували патенти та ліцензії. Крім того, 9,8% підприємств займалися маркетинговими дослідженнями і 7,3% проводили зміни у структурі управління своїми підприємствами.

Тільки 17% промислових підприємств очікують, що у найближчі два роки їх інноваційна діяльність буде розширюватись, і при цьому 24% вважають, що вона взагалі не буде здійснюватися, 43% важко надати прогнози. Динаміку прогнозів щодо цього питання за чотири роки можна побачити на рис. 2.

Будівництво

Інвестування у нові технології та навчання персоналу на будівельних підприємствах, як і на промислових, теж відбувається не настільки активно, як того потребують сучасні реалії: у заміну старого обладнання новим вкладали кошти протягом 2007 року тільки 18% підприємств (у 2006 р. ця цифра була ще нижчою і дорівнювала 10%); впровадженням нових будівельних технологій займалося два роки поспіль тільки 6% підприємств. Дещо більше уваги у 2007 році було при-

Таблиця 1

Причини, що вплинули на інноваційну діяльність промислових підприємств

(у % від кількості тих, хто відповів на питання анкети)

Причини \ Рік	2005	2006	2007	2008
Не займаються і не планують займатися	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Краще задовольняти запити споживачів	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Збільшити (утримати) свою частку на ринках збуту	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Вийти на нові ринки збуту всередині країни	31,7	32,9	30,1	26,1
Вийти на міжнародні ринки збуту	19,7	22,3	19,0	18,1
Знизити видатки на виробництво продукції	25,8	31,3	28,2	27,9
Урізноманітнити асортимент продукції	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Підвищити капіталізацію (вартість) своєї кампанії	3,78	4,9	5,0	6,5
Покращити фінансовий стан підприємства	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Стати постачальником іноземних компаній, що працюють на українському ринку	2,9	2,0	1,7	1,5
Знизити залежність від постачальників	6,6	6,4	6,1	6,0

Рис. 2. Прогнози промислових підприємств щодо інноваційної діяльності протягом найближчих двох років

ділено навчанню персоналу (15% опитаних проти 11% – у попередньому році), але майже не приділялося уваги впровадженню ресурсозберігаючих технологій (2% проти 3% – у попередньому році).

Інноваційна діяльність у 2005–2007 рр., так само як і у попередні роки, найбільше зосередилася на таких напрямах (рис. 3): придбання нових машин і обладнання (34,7%) та навчання і перепідготовка технічного персоналу (17,5%), водночас перепідготовкою та наймом менеджерів будівельні підприємства майже не займались (0,8%). Серед найменш важливих також – здійснення маркетингових досліджень (1,6%) та інші напрями (1,3%).

З рисунка видно, що деякі показники у другій "трирічці" дещо кращі, ніж у першій. До них належать такі, як зменшення (на 5 відсоткових пунктів) питомої ваги будівельних підприємств, які не займалися інноваціями, і збільшення на 3 в.п. відсотку підприємств, що придбали патенти і ліцензії. Проте у 2005–2007 рр. впровадженням новітніх технологій займалося на 4 в.п. менше підприємств, ніж раніше, а придбанням нових машин та обладнання – на 2 в.п.

Торгівля

В останні два роки інвестиції вкладалися у впровадження новітніх торговельних технологій тільки на 4% опитаних підприємств роздрібної торгівлі. Проте протягом минулого року підприємства також відраховували кошти на такі важливі напрями розвитку торговельної діяльності, як модернізація та оновлення устаткування (18–20% респондентів); рекламу (27–29%), де найчастіше у цьому секторі використовуються та впроваджуються нові технології, вивчення попиту (14–15%) та підвищення кваліфікації працівників (5–6%).

На рис. 4 наведені середньорічні значення питомих ваг підприємств, що відраховували кошти на певні

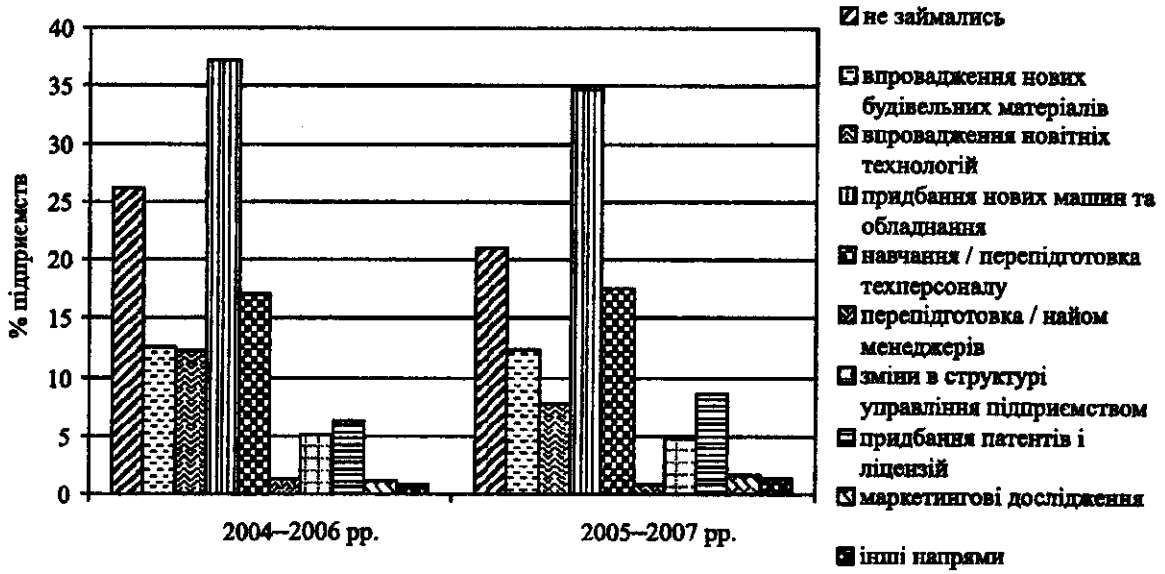

Рис. 3. Напрями інноваційної діяльності будівельних підприємств

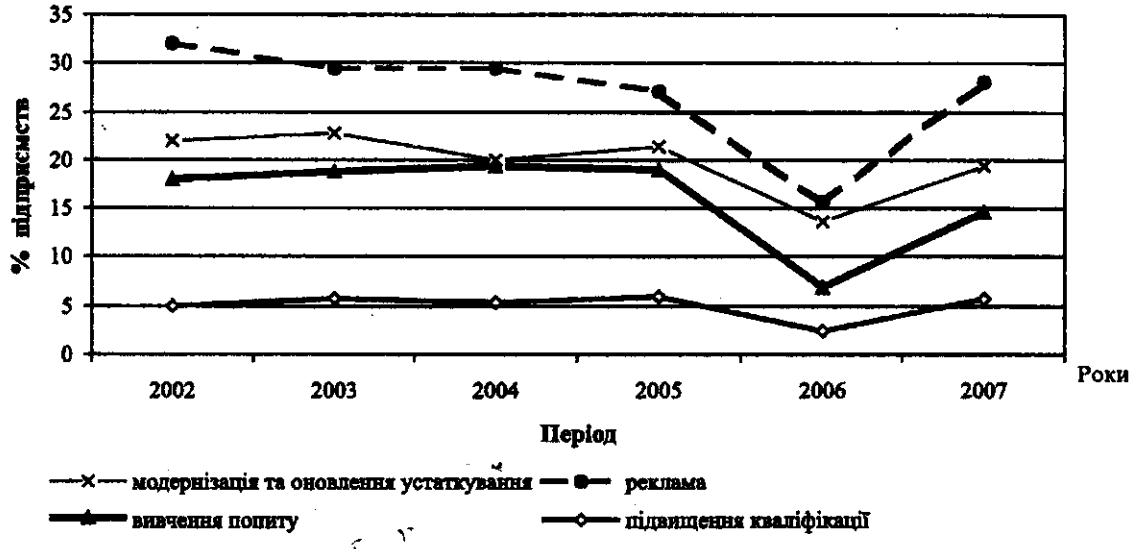

Рис. 4. Напрями відрахування коштів на інноваційну діяльність підприємств роздрібної торгівлі

інноваційні напрями діяльності. З рисунка видно, що деякий спад спостерігався у 2006 році, після чого інноваційна діяльність торговельних підприємств якщо і не повернулася за всіма напрямами на рівень 2005 року, але суттєво пожвавішала.

Транспорт

Серед напрямів вкладання інвестицій транспортними підприємствами впровадження новітніх технологій на транспорті, технологій енерго- і ресурсозбереження, підвищення екологічної безпеки, підвищення безпеки праці займають останні місця протягом 2006–2007 рр.: відсоток респондентів, які їх впроваджують, коливається в межах 2–4%. Така сама ситуація і з навчанням персоналу, який працює на транспортних підприємствах. Водночас є і позитивні зрушення: на 9 в.п. збільшилася протягом 2005–2007 рр. порівняно з 2004–2006 рр. питома вага тих, хто впроваджує технологічно нові транспортні засоби; на 2 в.п. – хто підвищує кваліфікацію технічного персоналу; на 2 в.п. збільшився відсоток підприємств, що запровадили нові інформаційні системи. Якщо ніякими інноваціями у 2003–2005 рр. не займалися 65% опитаних, то у 2005–2007 рр. таких підприємств було тільки 35% (рис. 5). З рисунку видно, що протягом останніх трьох років транспортні підприємства майже не займалися впровадженням систем контролю якості послуг, маркетинговими дослідженнями та мало залучали зовнішніх консультантів.

Прогнози щодо інноваційної діяльності підприємств на найближчі два роки помірно оптимістичні: на 5 в.п. порівняно з аналогічним прогнозом минулого року збільшилася питома вага респон-

Рис. 5. Напрями інноваційної діяльності транспортних підприємств у 2005–2007 рр.

дентів, які збираються її активізувати (їх 16%) (рис. 6). І дещо зменшилася кількість тих, хто не може спрогнозувати інноваційну діяльність свого підприємства – з 52% до 47%.

Сільське господарство

46% сільськогосподарських підприємств взагалі не вкладало у 2007 році інвестицій, а значить і не фінансувало своєї інноваційної діяльності. Серед головних "інноваційних" напрямів вкладання коштів – придбання нової сільськогосподарської техніки (його відмітив 31% респондентів, що на 5 в.п. більше, ніж у 2006 році). В інші інновації, такі, як механізація та автоматизація робіт, впровадження нових технологій, енергозбереження, підвищення безпеки праці й навчання персоналу, кошти вкладали тільки 1–3% респондентів (рис. 7).

Таким чином, стан інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки не можна вважати задовільним: суб'єкти господарювання майже не вкладають кошти у ті напрями, за якими може бути отриманий ефект через певний час, серед яких власні науково-дослідні роботи та придбання патентів і ліцензій, впровадження новітніх для цієї галузі спеціальних технологій, зокрема енергозбереження, інформаційних систем, здійснення маркетингових досліджень. При цьому підприємства хотіли би покращити за рахунок інноваційної діяльності свій фінансово-економічний стан і краще задовольняти вимоги споживачів продукції та послуг. На відміну від цього, фінансування, в основному, здійснюється за принципом "швидкої допомоги" в напрямах заміни й ремонту зношених механізмів та обладнання, а також придбання необхідних матеріалів для функціонування підприємства.

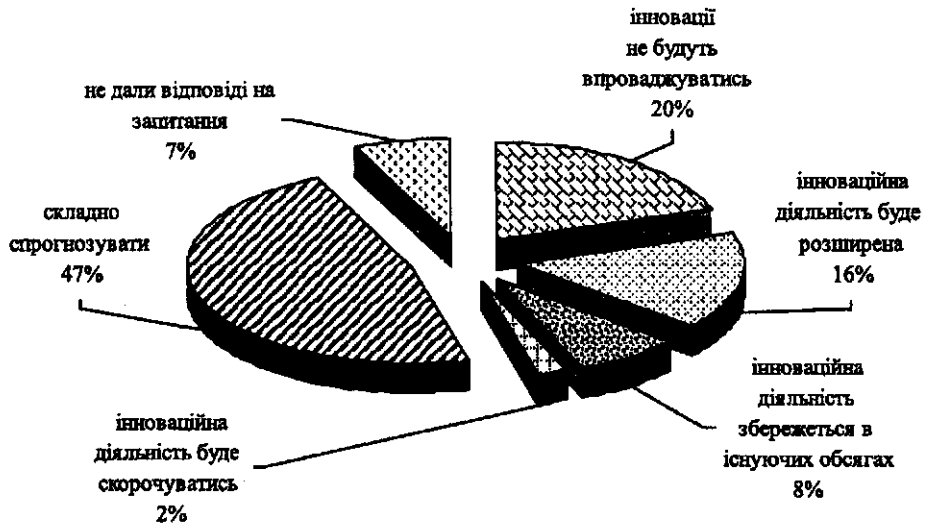

Рис. 6. Прогнози щодо стану інноваційної діяльності транспортних підприємств у 2007–2008 рр.

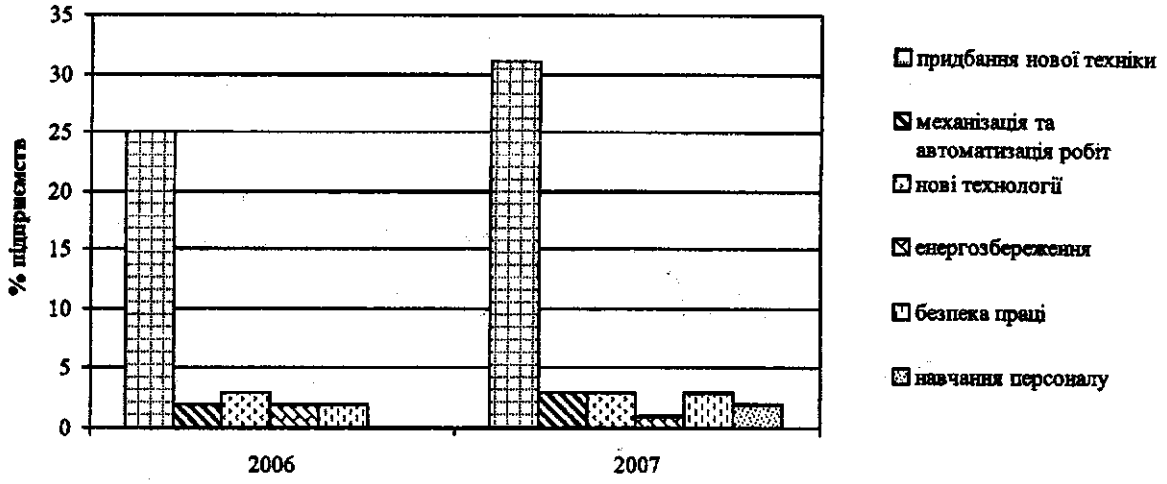

Рис. 7. Напрями вкладання інвестицій сільськогосподарськими підприємствами

Нижче наведено деяку інформацію за галузями економіки стосовно обсягів виробництва та реалізації.

Окремі статистичні дані щодо обстежень ділової активності підприємств регулярно публікуються на сайті НТК статистичних досліджень за адресою http://www.ntkstat.kiev.ua, а більш докладну аналітичну інформацію (зокрема, за видами економічної діяльності у промисловості, об'єктами виробничого призначення у будівництві та за видами транспорту) і результати обстежень можна отримати з "Бюлетеня обстежень ділової активності підприємств", який видається щоквартально Держкомстатом України разом із НТК статистичних досліджень.

Зміни обсягів будівельних робіт
(баланс = % збільшення – % зменшення)

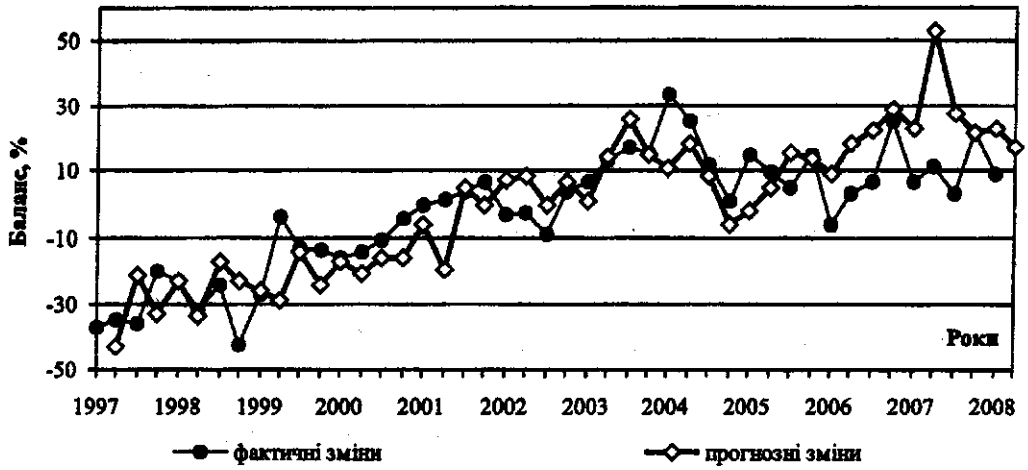

Зміни обсягів товарообороту в роздрібній торгівлі
(баланс = % збільшення – % зменшення)

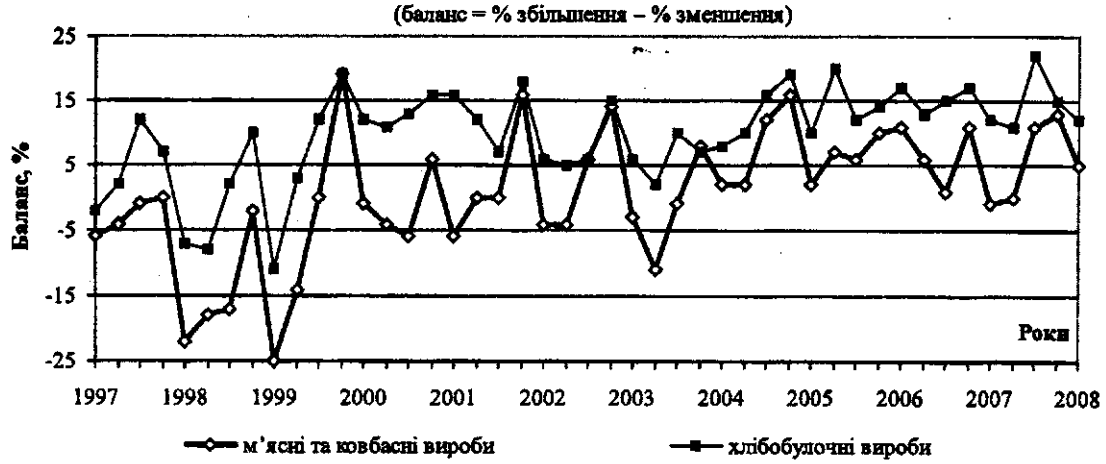

Зміни обсягів реалізації в Україні сільськогосподарської продукції
(баланс = % збільшення – % зменшення)

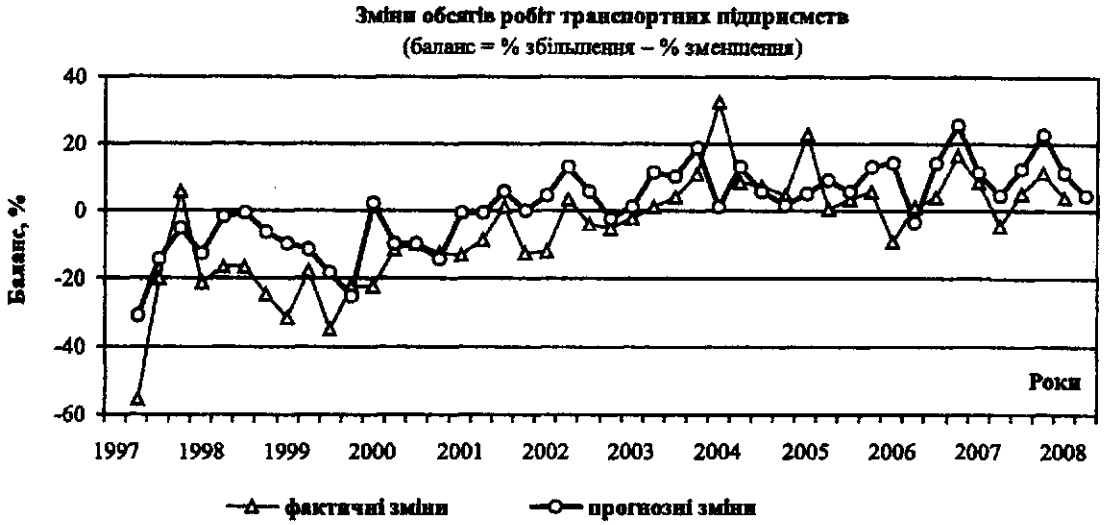

Рада засновників, редколегія журналу "Статистика України",
колектив НТК статистичних досліджень
щиро вітають
директора Науково-проектного інституту статистичних технологій
НТК статистичних досліджень

Марину Володимирівну
Пугачову

із присудженням
наукового ступеня доктора економічних наук
і бажають їй міцного здоров'я, подальших успіхів,
творчої наснаги й оптимізму!